

Van ventweg tot huismereInestje

N

RC Handelsblad is te deftig voor gewone kruiswoordraadsels. Om toch iets te hebben dat er op lijkt, verschijnt er elke dag een amusant maar ook moeilijker soort woordpuzzel. In het Midden geheten, waaruit bij goed invullen personen of zaken te voorschijn komen die het gesprek van de dag vormen. Deze doordeweekse puzzel vormt het voorgerecht voor het hoofdgerecht dat op zaterdag verschijnt: het Scrypto. Het is onmiskenbaar Jelmer Steenhuis die beide puzzels maakt. Op 24 oktober 1987 viel hem de eer te beurt om H.A. Scheltes op te volgen. Steenhuis nam de verplichting op zich om deze cryptograaf minstens te evenaren. Na vijftig jaar kan men vaststellen dat dat gelukt is.

Er zijn in Nederland veel liefhebbers van woordpuzzels. Er bestaat een club met een eigen website (jasperscryptogrammen.com) waarop de cryptogrammen van alle dag- en weekbladen bijeengezet worden, zodat er elke week mensen zijn die in de nacht van vrijdag op zaterdag pas gaan slapen als ze het Scrypto van Steenhuis hebben opgelost. Als de krant eenmaal bij de lezers in de bus ligt, ontstaat in het land een vloed van telefoontjes, tweets en dergelijke, waarin cryptogekken net zo lang met elkaar contact hebben tot ze alles hebben ingevuld. Een oud-collega van mij ging jarenlang's zomers een maand lang naar een Grieks eiland waar ze dan via de fax haar Scrypto kreeg opgestuurd. En van Annie M.G. Schmidt wordt gezegd dat op haar wens bij haar begraving een paar Scrypto's in haar kist zijn gelegd. Hoe verslaafd kunnen mensen zijn?

De club waarvoor ik het had, organiseert ook jaarlijks congressen waar leden de kans krijgen hun nieuwste snuffjes op het gebied van verbale lenigheid te tonen. Zo was ik jaren geleden getuige van het optreden van iemand die de Papageno-aria uit de Zauberflöte van Mozart ten gehore bracht met als tekst alleen maar de p. Hij deed dat tot dat iemand uit het publiek het verlossende woord *paria* had gevonden. Je moet er maar opkomen: p-aria. Sommige mensen kunnen niet ontsnappen aan de neiging in woorden of zinnen andere dingen te zien dan bedoeld. Als ze de zin *Zij vond er mijn duivelse plan* lezen, zien ze er direct het woord *ondernijnd* in staan, zoals voor hen in *Angela zal wel bellen* direct het woord *Elbe* opduikt. Wie vertrouwd is met het Scrypto weet dat Steenhuis tot die groep behoort. Het woord *wezenlijk* valt bij hem automatisch uit in *wezen* (= zonder ouders) en *lijk* (= stoffelijk overschot).

Bij het oplossen van een cryptogram gaat het om kennis, vernuft en gevoel voor schoonheid. Kennis is de basis voor een gewoon kruiswoordraadsel. Bij de opgave *Hoofdstad van Estland* moet je weten dat dat Tallinn is. Als je

Het Scrypto van Jelmer Steenhuis bestaat 25 jaar. Puzzelautoriteit **Henk Verkuyl** weet waarom dit cryptogram zo populair is.

foto's Bob van der Vliet

geleerd hebt dat een ventweg een van het overige drukke verkeer afgescheiden rijbaan is, vul je bij de opgave *Aparte rijstrook langs de huizen* als antwoord als *snel ventweg*. Vernuft is nodig als cryptografen de weg naar de oplossing van barrières voorzien. Ze moeten dat doen op een manier die esthetisch bevredigend is, zoals bij de opgave *In die straat sta je er als vrouw alleen voor* (7). Via straat word je enigszins in de goederichting gestuurd en dan komt het er op aan om een woord te vinden voor situaties waarin een alleenstaande vrouw zich bevindt. En zo komt het verbluffend fraaie Steenhuisaanse antwoord *ventweg* binnen handbereik. Een geslaagde woordspeling is heel bevredigend.

Inspecteur Morse

Er is een opvallend verschil tussen het *crossword* dat de Britse televisie-inspecteur Morse zo graag oplost en het Nederlandse cryptogram. Het kruiswoordraadsel deed in Engeland zijn intrede in 1922, in Nederland in 1925. In beide landen werd het razend populair. Rond de jaren dertig voltrok zich een interessante wending: in Engeland werd de *crossword* cryptisch, in Nederland bleef het kruiswoordraadsel een spel om je kennis van woorden en je kennis van de wereld te behouden of uit te breiden. Die vorm is bij ons nog altijd heel populair. Cognitieve wetenschappers geloven dat het goed is voor je geheugen. In 1946 werd in *De Groene* het cryptogram bij ons geïntroduceerd als een soort uitvinding van de Engelsen. Alle ingrediënten die tot woordvormgekte leiden zijn er in terug te vinden: anagrammen, palindromen, schakelingen, weglatingen van letters, etc. Opgaven als *Een Armeniër zonder armen* (3) of *Meubelstuk dat te los kan worden* (5) waren populair. Als je Armen weglaat in *Armeniër* hou je *ler* over en uit *te los* kun je makkelijk *stoel* maken. Dit spelen met vormen is nog steeds kenmerkend is voor het Britse *cryptic crossword*.

De Engelse manier van spelen heeft het hier maar een paar jaar uitgehouden. Met name Scheltes veranderde het karakter van het cryptogram: hij begon te spelen met betekenissen. Dat is ook mogelijk doordat in het Nederlands samenstellingen aan elkaar geschreven (moeten) worden. Dus *Rijk en museum* wordt: *rijksmuseum*. *Concert, gebouw en orkest* worden aaneengesmeed tot *concertgebouw-orkest*. We hebben *merel* maar ook *huismereInestje* en dan kun je verder met *huismereInestje* en dus ook met *huismereInestje*, enzovoort.

Engelsen doen dat niet. Ze gebruiken overwegend een spatie: *state en gallery* wordt *state gallery*. Omdat ze het cryptic crossword als een éénwoordspel zien, is de gemid-

delde antwoordlengte in het Engels aanzienlijk lager dan in het Nederlands: 5 tegenover 9 letters per antwoord. Daardoor spelen Engelsen meer met vormen en Nederlanders meer met betekenis, zoals woordspelingen en onverwachte combinaties. Een van de mooiste van Scheltes is: *Er is een Brit te veel* (9). Schotten zijn Britten, en over is een mogelijk antwoord op *Er is te veel*, en daarmee wordt het antwoord *overschot*. Schitterend, want als er een Brit te veel is, is er ook een overschot. Nog een voorbeeld uit de Scheltes-school: *Het onderscheid tussen goud, zilver en brons* (12). Antwoord: *prijverschil*. Steenhuis heeft in die lijn: *Het gaat er om dat de ouders van de overledene ook niet meer leven* (8) – wezenlijk.

Jelmer Steenhuis stond 25 jaar geleden voor de uitdaging om zijn cryptogram een eigen gezicht te geven. Dat is hem gelukt. Hij bracht drie vernieuwende elementen in. Zo laat hij oplossingen toe met meer dan één woord. Het absolute hoogtepunt (of dieptepunt voor wie er niet van houdt) is *Ervoor kiezen in je uppie je boterhammetje te nuttigen* (5+3+6+2+8+6+4) met als antwoord *Niets met iemand te schaften willen hebben*.

Het tweede element is het toelaten van associaties. Dat is echt het handelsmerk van Steenhuis. Associaties zijn veel lossere verbanden dan betekenisverbanden en ze doen ook meer een beroep op zeggwijzen en uitdrukkingen. Zo moet je *Brengt weinig geluk* in verband brengen met de uitdrukking *Scherven brengen geluk*. En dan is het heel geestig om met *scherffe* als antwoord te komen. Er is ook geen betekenisverband tussen *vacuin* en *daar moeten we de mouwen voor opstropen* (6), maar Steenhuis rekent op onze kennis van situaties waarin we een injectie krijgen.

Het derde element is de verruiming van het gebruik van encyclopedische kennis: de oplosser moet weten wat er speelt in de wereld. De opgave *De minister heeft een punt* (5) kan alleen in 2012 met *Spies* beantwoord worden.

Hoe moeilijk het ook is voor de journalisten van NRC Handelsblad, ze doen er goed aan te bedenken dat je niet onaanzienlijk deel van de abonnees die krant juist leest omdat ze zo gesteld zijn op rubrieken, zoals de schaakrubriek en het Scrypto. Het past mij te eindigen met een cryptogramopgave in de vorm van een anagram: *Plek waar de maker van Scrypto zich terugtrekt als hij in de war is* (15). Antwoord: *huismereInestje*. Voor de minder geoefenden onder u: de naam van de maker van Scrypto telt vijftien letters.

Henk Verkuyl is emeritus hoogleraar taalkunde en auteur van diverse puzzelwoordenboeken (onder het pseudoniem Dr. Verschuyll).

Corry Verduyn maakt het Scrypto op zondagochtend samen met haar schoondochter Suzanne Verduyn-Schootemeijer (29). Suzanne: „Respect voor die meneer die de puzzel maakt. Het Scrypto is altijd heel moeilijk. Soms spelen we vals en zoeken we op internet naar oplossingen.”

Elke zaterdag zorgt het Scrypto voor een vloed van telefoontjes en tweets

Ida Muller-Plantema (1953) was in 2004 de allereerste Nederlands Kampioen Scrypto. Elke vrijdagavond om 12 uur downloadt ze via *jasperscryptogrammen.com* het Scrypto. Vaak heeft ze de puzzel „al dicht” voordat ze gaat slapen. „Soms bewaar ik een paar woorden voor de volgende dag.”

Rien Verbeek is de huidige Nederlands Kampioen Scrypto. Ook hij heeft een digitaal abonnement op het Scrypto en begint vrijdagavond om klokslag 12 uur. Meestal is hij binnen een kwartier klaar. De „nachtploeg”, een clubje puzzelliefhebbers met wie hij via internet contact houdt, is dan meestal nog wel even bezig.

Oplossing scryptogram van voorpagina: 1. Keuren; 2. Ketting; 3. Doorschieters; 4. Beschilting; 5. Koopoor; 6. Poelant; 7. Opleggen; 8. Wachten; 9. Pandora; 10. Turen; 11. Isalam; 12. Dader; 13. Ier; 14. Turen; 15. Isalam; 16. Dader; 17. Ier; 18. Dader; 19. Ier; 20. Ier.